

DE NIEUWE KRONIEK

Uitgave
Oudheidkamer
Tiel
en Omstreken

Derde jaargang, nummer 2, februari 2012

Inhoudsopgave

Van de voorzitter	2
150 jaar hervormde kerk te Drumpt	3
Wie kwam er vroeger langs de deur?	12
Schijnwerper op... John Landwehr	16
Handwerkpatronen, een bijzondere hobby	21
rubriek Uit de vlooiënklap	24
Een kijkje achter de schermen van... Het leven in Tiel...	26
Boeken en mededelingen	30

Van de voorzitter

Het afgelopen jaar vierden we de 110^e verjaardag van onze vereniging met een mooie lustrumviering waar o.a. twee lezingen werden gegeven.

Jan-Willem Oudhof besprak het Odyssee onderzoek van de archeologie van de Tielse binnenstad en Stijn Heeren de sociale aspecten van het leven van de Bataven in de laat Romeinse tijd in het huidige Passewaaij. In de vorige Nieuwe Kroniek is de uitreiking van de erepenningen en het aanbieden van het door de Tielse kunstschilder Johan Ponsioen geschilderde portret van Koos van Elk al beschreven.

Op 11 oktober tenslotte is ons Lustrumboek – geschreven door leden van de Historische Werkgroep onder eindredactie van Emile Smit en Johan Goossen – verschenen. Wie er niet bij was heeft een bijzonder mooie avond gemist. Het eerste exemplaar is aan wethouder Corrie van Rhee-Oud Ammerveld aangeboden. Met deze wethouder is het afgelopen jaar een aantal keren gesproken over de zorg voor en over het erfgoed in en om Tiel.

Onze vereniging verenigt veel kennis die de gemeente goed zou kunnen gebruiken in de ontwikkeling van de stad. We kunnen verheugd zijn over een goede verhouding met de gemeente waarin overlegd wordt en waar mogelijk plannen worden aangepast om erfgoed te beschermen. Zo is over de Molenhoek met de eigenaar en de gemeente overeenstemming bereikt over een dergelijke aanpassing.

Wilt u zich voor het erfgoed inzetten? De werkgroep kan nog wat versterking gebruiken, daarom zijn aanmeldingen bij het secretariaat erg welkom.

Ik wens u veel leesplezier met dit nummer van de Nieuwe Kroniek.

Namens het bestuur

Menko Menalda

Aan dit nummer van de Nieuwe Kroniek werkten mee:

Jan Bouwhuis, Flipje en Streekmuseum, Bert Leenders, Miep Koops, Peter Schipper, Ellis Touwslager van Grootveld, Wim Veerman en Piet van Wijk.

Op 22 september 2011 was het 150 jaar geleden dat de huidige Hervormde kerk te Drumpt in gebruik genomen werd. Ter gelegenheid van dit jubileum dook Wim Veerman, oud-directeur en streekarchivaris van het Regionaal Archief Rivierenland in de historie van de kerk en hield er tijdens een herdenkingsbijeenkomst in de Drumptse Kerk op 11 september 2011 een lezing over. In dit artikel treft u een door Wim gemaakte bewerking van deze lezing aan.

150 jaar hervormde kerk te Drumpt

Door Wim Veerman

Er verscheen eind 18e eeuw een zgn. geografisch beschrijving van Gelderland en daarin werd ook Drumpt als volgt beschreven: ‘Drumpt is een dorp in de Tielerwaard, een grote halve mijl van de stad Tiel gelegen. Dit dorp heeft zijn huizen zeer ongeregeld en de boerenwoningen staan daar in niet anders, alsof ze uit eene mande uitgestort waren.....’ In 1841 wordt het wat anders beschreven. Het behoort dan bij de toenmalige gemeente Wadenoijen. Op de oude kaart uit 1867 is dat goed te zien. Men schrijft dan: ‘Het is geen geregeld dorp, de huizen en boerenwoningen staan er hier en daar verspreid. Men telt in het eigenlijke dorp 72 huizen en ongeveer 440 inwoners en met het daartoe behorende Passewaay 102 huizen en 580 inwoners, die meest hun bestaan vinden in de landbouw. De Hervormden zijn hier 425 in getal. De Rooms-katholieken, van welke men er 153 aantreft, behooren tot de statie van Tiel. De dorpsschool wordt gemiddeld door een getal van 70 leerlingen bezocht. Ook ligt onder dit dorp het buiten Geresteyn.’ En in 2011? Sinds 1956 bestaat Drumpt niet meer als dorp, maar

bleef de ‘Drumptse’ Hervormde gemeente haar naam wel houden, weliswaar sinds 2010 veranderd in ‘Wijkgemeente Drumpt’. Daarnaast herinnert alleen vanaf 1964 de Corsoclub Drumpt nog aan het vroegere dorp. Menige

*De hervormde kerk te Drumpt
Foto Jan Bouwhuis*

Het interieur met op de achtergrond het orgel.

Foto Jan Bouwhuis

inwoner van deze wijk zal niet beseffen in een voormalig dorp, maar denken gewoon in Tiel te wonen!

Het oudste kerkgebouw

Op 22 september 1861 was het voor de toenmalige leden van de Hervormde Gemeente Drumpt een geweldig hoogtepunt, toen de nieuwe kerk in gebruik werd genomen en de uit 1749 daterende kansel-Bijbel, geschonken door de onderwijzer, koster en voorzanger D. den Hartogh, op die dag door de predikant J.H. ter Meulen werd opengeslagen. Maar er was een veel oudere voorganger als kerkgebouw. Midden op de oude begraafplaats aan de huidige Elzenlaan stond waarschijnlijk al in de 12e eeuw een Romaanse kapel. Vast staat in ieder geval dat in 1200 hertog Hendrik van Lotharingen

verklaard heeft dat de abt van Echternach de kerk van Drumpt onder bepaalde voorwaarden aan Tiel heeft geschonken. De originele akte berust in de archiefbewaarplaats van de Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht, maar was hier totaal vergeten. Zou dat ‘vergeten’ er wellicht de oorzaak van zijn, dat het zo lang heeft geduurd voordat Hervormd Drumpt samen op weg ging naar de huidige Protestantse Gemeente Tiel? Want eigenlijk was men kerkelijk met Tiel dus al 811 jaar verbonden, als men even ‘vergeet’, dat het toen nog een Rooms-katholieke parochie en gebouw was!

Men was met het vastleggen van de eigen geschiedenis ook niet erg bezig. Want uit het oudste notulenboek blijkt dat men vanaf de oudste tijden tot 1700 geen notulen had bijgehouden.

Men onthield wel wat men afgesproken had! In de praktijk gaf dit natuurlijk toch problemen en heeft men vanaf dat jaar dat notulenboek gebruikt tot 1920! Een dikke pil, die zwaar gehavend is en nodig gerestaureerd zou moeten worden. Wist u overigens dat de bij de zogenaamde Afscheiding van België in 1830 betrokken en in Tiel geboren Baron Chassé hier in Drumpt, weliswaar in die eerste heel oude kerk, getrouwd is? Het was een bijzonder huwelijk want er werden er twee tegelijk gehouden, zijn zus trouwde namelijk in dezelfde dienst met de broer van zijn vrouw! Een enkeling zal nog weten, dat de oude begraafplaats eigendom was van de kerk. Pas in de 80-er jaren werd ze overgedragen aan de gemeente Tiel. De grafadministratie bestond toen uit een sigarendoosje met losse briefjes, zodat er nogal eens een reeds bezet graf werd aangetroffen. Maar het kerkbestuur regelde in het verleden alles goed, dat blijkt o.a. uit een instructie voor de grafdelver

Schilderij van Generaal D.H. Chassée, geschilderd door N. Pieneman in 1831, Flipje en streekmuseum, foto Jan Bouwhuis.

Het interieur met preekstoel en liturgisch gedeelte.

Foto Jan Bouwhuis

of doodgraver zoals hij toen genoemd werd. En de inkomsten van het begraven vormden een belangrijk deel van de toenmalige inkomsten. De Hervormde Drumptse gemeenschap bouwde in 1711 een eigen schoolgebouw en had in de 20e eeuw een eigen bibliotheek, waarvan alleen een gestencilde catalogus bewaard is gebleven. En wist u dat de eerder genoemde Ridderlijke Duitse Orde al eeuwenlang jaarlijks een ton bier voor de naburen (leden van de toenmalige kerk) beschikbaar stelde? Later is dat recht omgezet in een jaarlijks geldbedrag voor het predikantentraktement en dat geldbedrag was uiteindelijk zo gering, dat de administratiekosten hoger werden dan de opbrengst en is het met een bedrag ineens afgekocht. Overigens hebben we voor Tiel en Drumpt in die Orde nog steeds een eigen ridder, die belast is met het beheer van de nog steeds in de omgeving liggende landerijen van de orde. Die ridder is Ridder van Rappard, een kleinzoon van de beroemde, zo niet beruchte ridder van Rappard, geboortig uit Tiel en later burgemeester van Gorinchem. Helaas is men in het verleden als kerkbestuurders bepaald niet zuinig op het kerkelijk archief geweest. Vanuit het begin van de Hervorming totdat het kerkeradsboek in 1700 begint, is nagenoeg alles verloren gegaan. Al moet natuurlijk niet alles op slecht beheer geschoven worden. Er waren ook jaarlijkse overstromingen van de Linge en water is slecht voor papier! Uit het weinige dat er nog wel is, blijkt o.a. dat de Drumptse Hervormde Gemeente in de 18e eeuw jarenlang een vondeling onderhield. Zouden daarvan nu nog nazaten bestaan? En in 1645, bij de jaarlijkse verpachting van kerklanderijen, die men bij legaat hadden verkregen,

betaalde men een gulden aan de schrijver en tien stuivers voor de armen. En het belangrijkste, vier 'vaenen' in het gelach. Dat hield na de succesvolle verpachting in, dat men met kerkbestuur en pachters uit het dorp de herberg in dook en het op een drinken zette, want een vaan is een biermaat, die staat voor acht pinten. U mag uitrekenen hoeveel er toen gedronken werd! Na de Franse Revolutie ontstond een situatie tijdens de Bataafse Republiek in 1795, waarbij o.a. Protestanten en Katholieken gelijkberechtigd werden. U weet wel, met de door de Fransen ingevoerde leuze vrijheid, gelijkheid en broederschap. Maar dat betekende in 1798 wel, dat de oude, van oorsprong R.K. kerken, die op het eind van de 16e eeuw tijdens de Hervorming onteigend waren, eventueel weer teruggeven moesten worden. Tenzij men aan tonen echt zelf eigenaar te zijn. Ook Drumpt ontkwam daaraan niet. Gelukkig kon men met bewijzen aantonen dat de pastorie en de school echt zelf betaald waren. Maar voor het kerk-

De steen uit 1689 met het familiewapen van de familie van Diederick van Els, foto Jan Bouwhuis.

Op 7es november 2011 werd Carice, dochter van Ellis en Eric Touwslager- van Grootveld gedoopt in de jubilerende kerk. De auteur van dit artikel, Wim Veerman verbond Ellis en Eric vier jaar eerder als buitengewoon ambtenaar van de burgerlijke stand in het huwelijk. foto familie Touwslager

gebouw lag dat anders, zou men denken. Ten slotte was het in 1200 al Rooms-katholiek toch? Maar in 1798 was dat ook al vergeten en de kerkenraad meende dat het gebouw ‘insgelijks een privative eigendom der gereformeerden (=hervormden)’ was. Als overtuigend bewijs ‘strekt een steen welke in gezeijde kerk gevonden word en waar op het jaar 1689 staat’. Die steen, die nu achter in de kerk, naast het orgel op de muur is bevestigd, vertoont een familie-wapen van de familie van Diederick van Els en de tekst ‘sub hoc signo resurrexi’ en dateert niet uit 1689 maar uit 1683. Deze werd na de afbraak van het oude kerkgebouw in het, waarschijnlijk met stenen van de afbraak gebouwde baarhuisje op het kerkhof geplaatst en vervolgens overgebracht naar het huidige kerkgebouw, toen de

begraafplaats werd overgedragen aan de gemeente Tiel. Overigens komt het wapen van de familie Van Els ook voor boven op het uit 1874 daterende, door de uit Zaltbommel afkomstige orgelbouwer K.M. van Puffelen gebouwde orgel. Dat zou er op kunnen wijzen dat ook die is geschonken door deze familie. Curieus is echter dat onbewust van de oorspronkelijke herkomst van de steen, deze nu weer in het kerkgebouw, dicht bij de gemeenteleden is teruggekeerd. De kerkenraad eindigt haar brief over de eigendoms kwestie als volgt:

*‘Waarde medeburgers,
Komt voor, ons aan te merken, dat hier in Drumpt geen Roomsche Catolijk kerkgenootschap is. Maar simpel en alleen Roomsche Cat-*

likene(!) inwoonders. Leden tot de kerk van Vabrik behorende...en dat dezelve volstrekt geen aanspraak kunnen maken'.

En blijkbaar is dat gelukt, want anders hadden de Drumptse Hervormden nu wellicht elders gekerkt!

Deze steen en de door de Amsterdamse geelgieter Nicolaas Muller in 1734 gegoten luidklok, zijn de enige bewaarde tastbare zaken uit het vroegere 13e eeuwse kerkgebouw.

Nieuwbouw

In december 1860 werd de grond voor de nieuwe kerk, gelegen aan de Zandweg, later Culemborgse Grintweg en weer later Burgemeester Meslaan genaamd, gekocht voor 265,- gulden van Roeland van den Berg. Dat lijkt goedkoop,

maar u mag het gerust naar huidige normen met 100 vermenigvuldigen. Het was daarom voor de Drumptse kerkgemeenschap een behoorlijke investering! Voor de bouw kreeg men o.a. subsidie van de Synode, verkocht men het oude kerkgebouw voor de sloop wat fl.430,- opbracht. En een binnen de gemeenschap gehouden inzamelingsactie bij de veertien 'beter gesitueerden' die Drumpt toen blijkbaar telde, waaronder nu nog wel bekende namen voorkomen als Vink, van de Berg en Wielders, bracht een voor die tijd niet gering bedrag van fl. 1000,- op. In totaal had men uiteindelijk fl. 14.087,50 voor de bouw beschikbaar. Op 5 april 1860 werd via een krantenbericht de kerk aanbesteed en in zgn. waterstaatstijl gebouwd naar het ontwerp van de Geldermalsense architect R.C. Murman en niet Meerman, zoals in sommige publicaties

Dirk Slob van het kerkbestuur en timmerman Henk van de Heuvel bekijken de bijzondere vondst tijdens de renovatie in 2004.

Foto Jan Bouwhuis

Drumpt met de hervormde kerk en links huize 'Kerkzicht' in de 70-er jaren van de vorige eeuw. Archief Gert de Kruijff

wordt vermeld. Hij was in dezelfde periode ook betrokken bij de herbouw van het schip en koor van de kerk in Kerk-Avezaath. De door de Tielse firma A. Gennisse opgevoerde aannemingsom voor het kerkgebouw bedroeg volgens de verantwoording van de totale bouwkosten fl. 8994,-. Architect Murman kreeg voor het plan fl. 489,20 betaald. Bij de bouw werden 20.000 stenen en 1200 dakpannen van het oude kerkgebouw gebruikt. De uiteindelijke kosten voor de bouw beliepen fl. 13.911,33 en de eerste steen werd blijkens een boven de ingang onder de toren aangebrachte gedenksteen op 30 mei 1860 gelegd door burgemeester en kerkvoogd A. van Heemskerk-Brandwijk.

Uit dezelfde financiële verantwoording blijkt, dat de weduwe van burgemeester Van Heemskerk Brandwijk de kosten voor het dagelijks toezicht ten bedrage van fl. 262,89 had voor-

geschoten. Een bijzondere vondst gaf daar een extra dimensie aan. Want ineens kwam in 2004 bij reparatiewerkzaamheden aan de kerk, tussen het dakbeschoot uit het donkere verleden een pakket tevoorschijn met kleding en papieren, van de in Wehl in 1816 geboren rooms-katholieke Albertus Roelofs, die vanaf 1856 in Geldermalsen was gaan wonen. Hij was meester timmerman, tevens gedurende 29 weken à fl. 9,- per week opzichter bij de bouw van de kerk, waarvoor de hem hiervoor genoemde fl. 262,89 werd betaald. Deze timmerman werd door de bij zijn kleding gevonden papieren weer enigszins een levend mens, want uit die papieren bleek hij vanaf 1855 o.a in Ammerzoden, in Buren aan de synagoge, Drumpt, Geldermalsen, Kerkwijk en Waardenburg gewerkt te hebben. Wat zijn beweegredenen geweest zijn deze kleding in de kerk te verstoppen kun-

nen we niet meer achterhalen. Maar hij heeft zich in ieder geval 'onsterfelijk' gemaakt! De Drumptse Hervormde kerk heeft in ieder geval als gebouw de anderhalve eeuw redelijk doorstaan. In 1984 werd het interieur ingrijpend gewijzigd en werd met uitzondering van het orgel en de preekstoel het uit het bouwjaar daterende bankenplan en de kerkeraadbanken geheel gesloopt en vervangen door Oudhollandse stoelen met rieten zittingen en werd het oude, eveneens uit de 19e eeuw schuin tegenover de kerk staande schoolgebouw, dat als verenigingsgebouw functioneerde, vervangen door een moderne aanbouw bij de kerk, dat sindsdien met de naam 'Drumptse Hof' tevens als wijkgebouw dient. In 2004 werd het kerkgebouw en de toren, de laatste is eigendom van de gemeente Tiel, bouwkundig succesvol aangepakt, o.a. in

verband met optredende scheurvorming. Het gehele complex heeft daardoor zijn onmisbare functie als zinvolle ontmoetingsplek voor de vroegere Drumptse gemeenschap, nu een Tielse wijk, voor de komende tijden waargemaakt!

En de mens achter al de (kerkelijke, Drumptse) archiefstukken, wat ik als streekarchivaris altijd als leidraad heb trachten aan te houden, kwam ineens in 2004 heel dichtbij, toen achter op een kwitantie, die werd gevonden tussen de papieren bij de uit 1861 daterende kleding van bouwkundig opzichter Albertus Roelofs, de volgende, waarschijnlijk door een vriend van hem geschreven tekst aangetroffen werd. Daardoor wordt in zekere zin de kerkbouw, met de bouwers van 150 jaar geleden, even teruggebracht naar het heden:

Kerkwijk den 10 December 1854.

De vriendschap van sommige menschen
gelijkt aan vruchten, die uitwendig zeer schoon zijn.

Doch van binnen geene waarde hebben. Aleen
degene, die ons steeds afkeer van het kwaad en liefde
voor de deugd tracht in te boezemen, ons onbewimpeld,
doch op eene gepaste wijze onze gebreken en misla-
gen onder het oog brengt. En ook dan getrouw blijft,
als ons rampen of tegenspoeden treffen, mag met regt
onze vriend of vriendin genoemd worden.

Gijsbert Oomen

Geraadpleegde bronnen en literatuur:

Aa, A.J. van der: Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden. Deel 3. C en D. Gorinchem, 1841. Herdruk. Zaltbommel, 1976.

Geographische Beschryving van de Provintie Gelderland. Bevattende in zig een naauwkeurig Verhaal, van alle de Steeden, Dorpen, heerlykheeden etc. Amsterdam, By Jacobus Kok. [1794].

Houtkoop, A en Lathouwers N.M.F.; Oud Tiel in beeld. Tiel, 1977.

Houtkoop, A.; Veertig jaar voorgaan in Drumpt. De Hervormde gemeente ten tijde van de predikant J.H. ter Meulen. Artikel in: Regionaal-historisch tijdschrift De Drie Steden. 1982/3. Blz. 8 t/m 10.

Mazzola, W.A., Prins-Schimmel, M.A. en Temminck-Groll, C.L.; De hervormde kerk te Kerk-Avezaath. Art. in: Stichting Oude Gelderse Kerken. Band II. 1980. Pag. 55 e.v.

Petersen, R.; De kerk van Drumpt en haar geschiedenis. Overdruk uit het kerkblad van de Hervormde Gemeente Drumpt te Tiel. Z.j.

Petersen, R; De kerk van Drumpt en haar geschiedenis. Kerk Drumpt 150 jaar. Artikelen in: Samen kerk. Januari t/m mei 2011.

(Veerman, W.): Plaatsingslijst archief Nederlandse Hervormde Gemeente te Drumpt. 1645-1984. Tiel, Regionaal Archief Rivierland. 1985-1990.

[Vermeulen, dr. F.A.J.]; De monumenten van geschiedenis en kunst in de provincie Gelderland. Eerste stuk: De monumenten in de Bommeler- en Tielerwaard. Tweede aflevering. 's-Gravenhage, 1946.

Vermeulen, J.; Twee kerken, één architect. Artikel in: Venster. Kwartaalblad van de Stichting Oude Gelderse Kerken. November 2011. Pg. 17.

Voorlopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst. Deel IV. De provincie Gelderland. Utrecht, 1917.

Meer weten over de geschiedenis van het dorp en de dorpsgemeenschap van Drumpt? Lees het hoofdstuk van Koos Gelens in het lustrumboek 2011: 'Het kerspel Drumpt omstreeks 1800'.

Opnieuw een bijdrage van ons lid Joop van Wijk. Joop is lid van een praatgroep die iedere derde donderdag van de maand in het Oosthok bijeenkomt om er herinneringen aan het Tiel van vroeger op te halen. Peter Schipper maakt gebruik van de kennis van de groep voor zijn bijdragen voor het leven in Tiel. Joop haalt ditmaal herinneringen op aan de vele kleine wijkwinkels en de mensen die vroeger langs de deur kwamen om iets te verkopen, hun diensten aan te bieden of informatie te verschaffen. Joop groeide op in de Oude Medelsestraat. Daar woonde je toen gevoelsmatig een eind buiten de stad. Een schets van een stukje van de samenleving van nog geen 60 jaar geleden. Wat kan er in een mensenleven veel veranderen!

Wie kwam er vroeger langs de deur?

Door Joop van Wijk

Het is zo vanzelfsprekend. Met het boodschappenlijstje lopen we door de supermarkt en pakken zelf wat we nodig hebben uit de schappen. Alles ligt keurig voorverpakt in passende hoeveelheden op ons te wachten. En waar iets afgewogen moet worden, doen we dat zelf, de weegschaal staat klaar.

Het assortiment is enorm, niet alleen kruidenierswaren, nee, het omvat ook groente, fruit, kaas, vlees, noem maar op. Daarnaast vaak ook nog een aantal artikelen die niets met ons dagelijks voedsel te maken hebben. Op onze rondgang door de zaak wordt als regel met geen van de medewerkers een woord gewisseld.

Ook aan de kassa is de conversatie karig. De caissière vraagt naar de klantenkaart, noemt het verschuldigde bedrag en zegt nog enkele korte voorgeschreven beleefdheidsfrasen. De betaling geschiedt in vele gevallen met het bankpasje en enkele vingerbewegingen. Om de na ons komende klant niet te hinderen pakken we gehaast onze spullen uit de bak en verlaten het pand. Op de keper beschouwd

is zo'n winkelgang een nogal onpersoonlijke ervaring, alles draait om snelle omzet en er is zeer weinig ruimte voor menselijk contact.

In gedachten ga ik terug naar de tijd van mijn jeugd vèr voor de Tweede Wereldoorlog en ik haal me voor de geest hoe, vooral in de buitenwijken van Tiel, de bevoorrading tot stand kwam. Voor velen was de tocht naar de stad toen een hele onderneming, Lang niet iedereen had overigens een fiets. Grutterswaren kon men halen in één van de vele piepkleine winkeltjes waarvan er altijd wel één dicht in de buurt was. Staande voor de toonbank was je getuige van het afwegen van het gewenste en dat gebeurde vaak nog op een kleine balansweegschaal met speciaal geijkte contragewichten. Alles werd verpakt in papieren zakken. Met potlood werden de prijzen genoteerd en opgeteld. Wie achter de toonbank stond moest wel goed kunnen rekenen! Gedurende zo'n bezoek kwam natuurlijk ook het buurtnieuws ter sprake. Je kende elkaar tenslotte allemaal. Deze winkeltjes verkochten slechts de meest noodzake-

Het hele rijtje huizen aan de Nachtegaallaan op deze foto is gebouwd rond 1900 en was eigendom van J. van Wijk, de grootvader van de auteur. De winkel met woonhuis werd gehuurd door grondwerker Eduard van Eck, zijn vrouw dreef de kruidenierswinkel. De huurprijs bedroeg voor de oorlog voor de winkel 5 gulden, dit is 2,26 euro per week.

foto: archief Joop van Wijk

lijke goederen maar dat was geen probleem. Allerlei leveranciers kwamen zelf langs de deur, ook de grutters deden dat. Eerst haalden ze het lijstje op, daarna brachten ze met de mand- of bakfiets alles thuis.

Voor de kinderen was er dan vaak nog een surprise bijgevoegd in de vorm van een puntbultje met suikerballen. Ook de bakker (afrekenen één keer per week), de slager, de kaasboer, de groenteboer en wat minder vaak de petroleumboer, bezochten hun klanten aan huis. Ze hielden zich daarbij niet al te zeer aan vaste tijden, maar ook dat vormde geen probleem want het onderlinge vertrouwen ging zover dat men de leverancier soms vertelde hoe hij tijdens afwezigheid tóch de

bestelling binnen kon afleveren.

De melkboer had grote bussen op de wagen waaruit hij met een maatkan de gewenste hoeveelheid aftapte. Men sprak hierbij niet van een liter melk, maar van een kan. De olieboer sprak wèl over liters. Van tijd tot tijd verscheen er ook een min of meer armelijk aandoend figuur met een koffer vol kleine benodigdheden voor het naaiwerk. Enigszins neerbuigend noemde men hem de man met de negotie. We werden ook bezocht door echte textielhandelaren die in hun wagen allerlei soorten keukentextiel en ondergoed bij zich hadden. Grotere stukken zoals beddengoed leverden ze op bestelling alsmede sajet

om te breien. Bovenkleding hoorde er niet bij, daarvoor moesten we naar een van de uitstekende winkels in de stad.

Het waren niet alleen leveranciers die ons bezochten, men zag ook “afnemers” zoals bijvoorbeeld de onfris ogende vellenboer die kwam voor de vachten van de door de buurtbewoners zelf geslachte konijnen. En de oudijzerboer die afgedankte metalen meenam. De voddendoer interesseerde zich voor oud textiel en gaf daarvoor soms iets van klein keukengerei in ruil. Dat hoorde kennelijk van oudsher tot zijn beroepsgewoonten want

reeds eeuwen geleden werd van deze ruilhandel melding gemaakt. Daarom werden ze vroeger wel ruijlebuijters genoemd.

Niet vergeten mogen we de vaklui die zeer welkome diensten aanboden. Denk daarbij eens aan de scharenslijper die zelf zijn slijpmachine door de straten duwde en onze scharen en messen weer scherp maakte. Ook de stoelenmaker zagen we van tijd tot tijd en hij herstelde de biezen zittingen van de keukenstoelen. De loodgieter repareerde een lekkende wasketel of voorzag zelfs een doorgeroeste kookpan van een geheel nieuwe bodem. En

Voddenman Claasen op pad in de vijftiger jaren van de vorige eeuw nabij de Grote Brug over de Linge (nu Medelsterrein) in Echtheid. Foto: Collectie Flipje en Streekmuseum. (fotograaf is onbekend)

indien nodig was er ook nog de huisslachter die zich bezig hield met het slachten en verder ontleden van de zelfgefokte varkens en geiten. Vergeet hierbij het begrip hygiëne!

Wat we ons heden ten dage bijna niet meer kunnen voorstellen is dat velen van de vertegenwoordigers die adressen bezochten vaak aanzienlijke geldbedragen bij zich droegen terwijl iedereen dat wist. Het ging dan niet alleen om de leveranciers van levensmiddelen die op vaste tijden de rekening kwamen innen. Het waren ook om maar enkelen te noemen, de meteropnemers van licht en gas, de wisselopers van verzekeringen, de huur-ophalers en de lotenverkopers van de staatsloterij. Zij hadden vaak gewoon de tas met geld aan een riem om de schouder hangen. Vooral de postbode kon heel wat bij zich hebben want toen in het midden van de vijftiger jaren de AOW werd ingevoerd, bracht de besteller het geld gewoon thuis. De wereld was toen kennelijk een stuk veiliger dan nu want over mogelijke risico's die de gelddragers zouden kunnen lopen werd nooit gesproken.

Wanneer er zich feiten voordeden waarvan men iedereen op korte termijn in kennis wilde stellen, dan kwamen er weer andere figuren naar voren. Eén daarvan was de stadsomroeper. Op diverse plaatsen stond hij stil en vroeg om ieders attentie door met een houten klepel op een metalen bekken te slaan. Als hij de aandacht voldoende op zich gericht wist, bracht hij met luider stem zijn boodschap over. Dat kon bijvoorbeeld zijn een aankondiging van een bijzondere gebeurtenis, maar meestal ging het over heel alledaagse dingen. In de zomer verscheen hij enkele malen om den volke kond te doen van het feit dat op de

vismarkt een partij finten (een soort rivierharingen) was aangevoerd. Of hij kwam met de mededeling dat men in de vrijbankwinkel van het slachthuis goedkoop vlees kon halen dat afkomstig was van een noodslachting. Een andere boodschapper was de aanzegger die door de begrafenisondernemer naar diverse adressen werd gestuurd om aldaar kennis te geven van iemands overlijden. Stemmig gekleed, geheel in zwart, las hij vanaf een papier ernstig en monotoon de tekst op die hem was meegegeven. Hij werd zwijgend aangehoord.

De dingen zoals hier beschreven, deden zich voor in mijn jongste jaren en handhaafden zich min of meer tot en met de jaren vijftig. De daarna opkomende welvaartsgroei die vervoer en communicatie voor iedereen mogelijk maakte, liet geen plaats meer aan de oude tijdrovende werkwijzen.

Vooral de supermarkten werkten er aan mee dat de leverantie van goederen aan huis in het vergeetboek raakte. Daarmee gingen veel persoonlijke contacten verloren. Iedereen heeft het nu veel gemakkelijker dan vroeger, maar is het nog zo gezellig?

In november verscheen “Mijn herinneringen aan het oude boek” volgens eigen zeggen de laatste boekproductie van John Landwehr. Een goede reden om de schijnwerper ditmaal op hem te richten.

Schijnwerper op... John Landwehr

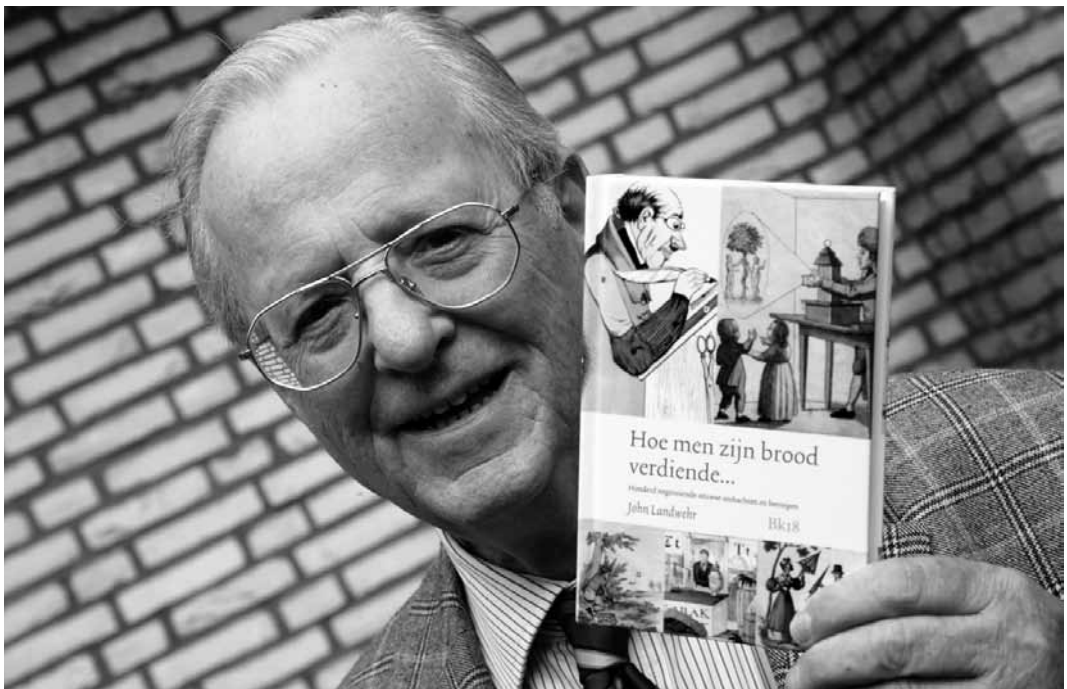
bibliograaf, boekhistoricus en boekverzamelaar

Door Bert Leenders

John Landwehr werd op 31 maart 1924 als zoon van een huisarts in Rotterdam geboren. Zijn grootvader was predikant maar ook een bekend publicist. Van hem erfde John zijn liefde voor boeken. Hij volgde na de lagere

school zijn gymnasiale opleiding aan het gereformeerde Marnix Gymnasium. Tijdens deze schoolperiode verdiende John al een leuke cent bij door historisch en literair interessante winkeldochters van de ene antiquair

John Landwehr met zijn in 2008 verschenen boekje: ‘Hoe men zijn brood verdiende’ foto Jan Bouwhuis

door te verkopen aan de andere. Eind 1945 ging hij werken bij de antiquariaatsafdeling van uitgeverij Martinus Nijhoff. Voor de inkoop van boeken bezocht hij regelmatig Antwerpen, Parijs en Londen waar hij in contact kwam met beroemde boekenantiquairs. Hier deed hij veel kennis van het oude boek op. In 1949 verliet hij uitgeverij Nijhoff en vertrok hij in dienst van groothandelsmaatschappij Jacobson van den Berg naar het toenmalige Batavia. Tijdens een verlof in 1956 trouwde hij met de Maastrichtse Josephine Vogels. Na nog even landbouwmachines verkocht te hebben in Canada keert het jonge gezin terug in Nederland. Hier lukte het niet direct om passend en goed betaald werk te vinden en brak er voor het gezin een moeilijke tijd aan. Hij vond weer werk bij uitgeverij Sijthoff in Leiden. Sijthoff fuseerde met Wolters-Samson en John werd de ‘onroerendgoed’ man van het concern. Met boeken had hij toen weinig direct contact. Dat kwam er wel door de door hem bepleite overname van veilingbedrijf A.L. van Gendt. John Landwehr werd er in 1982 directeur en uitgever. Tot 1987 bleef hij werkzaam bij van Gendt Book Auctions. In 1989 verhuisde hij naar Tiel waar hij een prominent lid werd van de Vereniging Oudheidkamer Tiel. Als lid van de historische werkgroep werkte hij mee aan het Kalendarium van Tiel. Als bibliograaf hielp hij door de uitgifte van ‘Vergeten cultuurdragers, De Tielse uitgeversfamilie Campagne, mee aan het vast leggen van een stukje locale maar belangrijke uitgeversgeschiedenis. Over drukker, uitgever en boekhandelaar Cornelis Campagne (1797 -1891) schreef hij een lemma in het deel 2 van het biografisch woordenboek van Tiel. Ook was hij betrokken bij het vastleggen van de eeuwenoude

geschiedenis van de Tielse vrijmetselaarsloge ‘De Edelmoedigheid’. De meeste van zijn publicaties zijn geschreven voor specialisten en verzamelaars van oude boeken.

Vita sine litiris mors est

‘Vita sine litiris mors est’ Deze spreuk – in het Nederlands – een leven zonder boeken is de dood, van de beroemde Romeinse schrijver en filosoof Seneca staat op de ex libris van Johs Landwehr en is zeker op hem van toepassing.

‘Als het om Nederlandse boeken uit de zestiende zeventiende en achttiende eeuw gaat , komt men altijd wel de naam tegen Van J.H. Landwehr’. Met deze zin begint de paragraaf over John Landwehr in de geschiedenis van de Nederlandse bibliofilie, het standaardwerk over dit vakgebied van Piet J. Buijnsters. Volgens Buijnsters is Landwehr op afstand de beste en belangrijkste verzamelaar van boeken uit de periode 1950-2010.

Landwehr is al vroeg met het verzamelen van boeken begonnen. Hij had een goede

Overdracht van de collectie borduurpatronen en enkele kinderboeken op 21 maart 2006 aan het regionaal archief. Links het echtpaar Landwehr-Vogels. Rechts burgemeester de Vreeze die de collectie namens het archief in ontvangst neemt.

Foto Jan Bouwhuis.

neus voor wat zeldzaam en dus waardevol was. Oude boeken en dan vooral met veel mooie tijdgebonden illustraties, is een dure hobby. Mede door te ruilen en een enkele keer ook delen van een verzameling te veilen kon Landwehr zijn hobby beoefenen en zijn bezit gestaag uitbreiden. “Het is een hobby, die zichzelf moet betalen”, was ooit de verklaring van John Landwehr toen een jongere verzamelaar hem vroeg hoe hij er in slaagde zoveel kostbare boeken te verwerven. Door zijn kennis en vele contacten slaagde hij er na een verkoop meestal weer snel in om zijn collectie op peil te brengen. Ook zijn vrouw Josephine deelde in zijn verzamelwoede. Mevrouw Landwehr-Vogels was een liefhebber van fraai borduurwerk en ontwikkelde hierin

een grote vaardigheid. Deze hobby bracht de Landwehrs op het idee om ook achttiende en negentiende eeuwse borduurpatronen te gaan verzamelen. In 1984 publiceerde Josephine daar een fraai boek over met de titel ‘Historische kruissteekpatronen, originele motieven uit de Biedermeiertijd’. Ook na de publicatie van dit boek ging het echtpaar Landwehr door met het verzamelen van bijzondere patronen en handwerkboeken. De kans om bijzondere borduurpatronen te vinden, bepaalde jarenlang de bestemming van hun vakantie-reizen in Europa. Eind jaren negentig werd alleen al door het ruimtebeslag een verzadigingspunt bereikt en verlegden de Landwehrs hun focus op het verzamelen van oude kinderboeken. Het grootste deel

van de verzameling handwerkpatronen werd geschonken aan het Regionaal Archief Rivierengebied. Dat werd hiermee meteen het archief met de grootste collectie borduurpatronen in Nederland.

Vanaf 1997 hebben de Landwehrs hun verzamelwoede gericht op negentiende eeuwse kinderboeken. Van dit genre was voldoende te vinden. Bijkomend voordeel was dat ook echtgenote Josephine hier veel plezier aan beleefde en dat ze opnieuw samen aan hun hobby konden werken. Historische kinderboeken waren er nog voldoende te vinden. In korte tijd was weer een indrukwekkende verzameling ontstaan. Vanuit de eigen bibliotheek kon John nu een eindeloze reeks publicaties over het oude kinderboek schrijven voor 'Boekenpost'. Boekenpost is het grootste Nederlandstalige tijdschrift voor liefhebbers van antiquarische boeken, prenten, strips en boekcuriosa. Het kinderboeken bezit vormde ook de bron voor de in 2010 uitgegeven populaire boekjes: "Hoe wij vroeger reisden, speelden en ons brood verdienden". In 2009 was al een soortgelijke uitgave verschenen met de titel: "Hoe men zijn brood verdiende". Bij deze boekjes werd John Landwehr ondersteund door zijn vriend Willem Rijnke. Willem ondersteunde Landwehr niet alleen met technische computerhulp, maar verrichtte ook al het (fotografische) kopieerwerk. Het resultaat mag zoals wij in een eerdere verschenen Kroniek al schreven, gezien worden. Ook de collectie kinderboeken werd te groot. Landwehr schonk belangrijke delen van zijn enorme collectie aan de Zeeuwse Bibliotheek in Middelburg en de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Beide bibliotheken waren erg blij met deze collecties en organiseerden tentoonstellingen over de zeldzame

en kostbare nieuw verworven aanwinsten. Ook het regionaal archief heeft trouwens twee tentoonstellingen gewijd aan het werk van de Landwehrs. De eerste samengesteld uit eigen bezit had in 2005 de uitgeversfamilie Campagne als thema. De tweede was uiteraard gewijd aan de handwerkpatronen. Het museum in Tiel wijdde een tentoonstelling aan de kinderboeken van de Landwehrs. Meer tentoonstellingen vonden plaats in het steendrukmuseum in Valkenswaard. Voor deze tentoonstelling 'ijzersterke kinderprenen op steen' maakte Landwehr zelf de catalogus. Ook de tentoonstelling 'Plezier met papier' in het in januari 2011 gesloten Tilburgse museum voor schriftelijke communicatie, Scription, waar de 'Landwehrs' twee honderd tot dat moment in vergetelheid geraakte papieren speeltjes ten toon stelden, is het vermelden waard.

Mijn herinneringen aan de wereld van het oude boek.

Nu Landwehr de respectabele leeftijd van 87 jaar bereikt heeft, acht hij de tijd gekomen om te stoppen met publicaties en het op andere wijze naar buiten treden met zijn passie voor bijzondere oude boeken. Landwehr: "Je moet een keer ophouden". In 'Mijn herinneringen aan het oude boek' sluit hij zijn bibliografisch oeuvre af. Landwehr blikt terug op zijn verzamelingen, vertelt op welke wijze deze tot stand kwamen en haalt herinneringen op aan de tentoonstellingen die hij met materiaal uit zijn eigen bibliotheek organiseerde. In zijn laatste bibliografische werk heeft hij niet alleen het beste van zijn in Boekenpost en De Boekenwereld gepubliceerde artikelen van zolder gehaald. Ook zijn

Het echtpaar Landwehr-Vogels. Een leven in het teken van het oude boek.

Foto Bert Leenders

diverse nieuwe bijdragen toegevoegd. Zoals we dat van Landwehr gewend zijn, staat het boek vol met opmerkelijke citaten, rijmen en prenten uit bijzondere oude boeken. Daardoor is het boek niet alleen voor gespecialiseerde bibliofielen maar ook interessant voor 'gewone' lezers met belangstelling voor de historie of bijzondere prenten. Voor hen opent deze bijzondere Tielenaar een nieuwe wereld. Ook nu weer verzorgde Willem Rijnke de reproductie van de vele prachtige afbeeldingen in het boek. Mijn herinneringen aan de wereld van het oude boek is een waardevolle openbare afsluiting van een leven in het teken van het oude boek.

Landwehr heeft het boek in eigen beheer uitgegeven. Het is verkrijgbaar bij boekhandel Arentsen in Tiel en bij het regionaal Archief Rivierenland.

Bij het schrijven van dit artikel werd onder meer gebruikt gemaakt van de paragraaf over John Landwehr in *Geschiedenis van de Nederlandse bibliofiele*, een boek over boek- en prentverzamelaars over de periode 1750-2010 geschreven door Piet.J. Buijnsters.

Wie op woensdagmiddag het regionaal archief bezoekt, ziet daar in de studiezaal vrijwel altijd een mevrouw bezig met handwerkpatronen. Van John Landwehr, zie 'In de schijnwerper' in dit nummer, hoorde ik dat Diny Gerards, want dat is die mevrouw, dan bezig is met het catalogiseren en toegankelijk maken van de handwerkpatronen van de collectie Landwehr-Vogels. Nieuwsgierig geworden zocht ik haar op een stormachtige woensdagmiddag in december op in het Regionaal Archief Rivierenland.

Handwerkpatronen, een bijzondere hobby

Door Bert Leenders

Diny Gerards woont in Afferden in het Land van Maas en Waal. Als kind besteedde zij al veel tijd aan borduren en dat is nooit overgegaan. Zelf spreekt ze van haar 'grote passie'. Diny: "Via dat borduren kreeg ik belangstelling voor alles wat er mee te maken had, zoals

een stuk geschiedenis, het gebruik van materialen en hulpmiddelen en natuurlijk de patronen zelf. De oude, 19e eeuwse patronen ben ik gaan verzamelen en ik heb er nu zo rond de duizend. Toen ik hoorde van de schenking van de collectie Landwehr-Vogels aan het re-

Diny Gerards aan het werk in het archief.

Foto Bert Leenders

gionaal archief, heb ik contact gezocht met de beheerder van de collectie, Paul Romijn. Dat contact leidde tot de afspraak dat ik als vrijwilligster van het museum de collectie Landwehr-Vogels zou beschrijven. Daar ben ik nu al bijna drie jaar een halve dag in de week mee bezig. Ik denk dat ik nog zeker twee jaar nodig heb om alle naar mijn schatting 3000 of meer patronen te ordenen, te beschrijven en daardoor toegankelijker te maken”. Mevrouw Gerards beschrijft van ieder patroon wat er op staat, noteert de ontwerper en/of uitgever, beschrijft de staat waarin het patroon verkeert en noteert de gegevens die vaak op de achterkant vermeld zijn zoals het aantal kruissteekjes of de betreffende handwerkwinkel. Wanneer belangrijke informatie ontbreekt, probeert ze via het raadplegen van geschreven bronnen of deskundigen het ontbrekende te achterhalen.

Waarom doet ze dat?

Mevrouw Gerards: “Ik vind het niet alleen leuk, maar ook belangrijk dat deze unieke collectie toegankelijk wordt. Uniek is hij zeker. Het is de grootste collectie van Nederland en vrijwel zeker de op een na grootste van de gehele wereld. Alleen de Nowotny collectie in Wenen is met 5000 overwegend 19e eeuwse patronen groter. De collectie Landwehr-Vogels bestrijkt een iets langere periode en is heel divers”. Er is trouwens nog een tweede reden waarom ik dit doe. Ik heb er zelf ook veel aan. Al doende en onderzoekende verbreed en verdiep je je kennis en raak je steeds beter thuis in de wereld van de oude borduurpatronen. Ik ben lid van ‘Merkwaardig’, de landelijke vereniging van merklappen. Merkwadig telt rond de 1000 leden. De leden zijn bijna allemaal vrouwen. De laatste jaren melden zich echter ook mannen aan. In die vereniging, die

een tijdschrift uitgeeft en beurzen, lezingen en tentoonstellingen organiseert, kan ik mijn kennis delen met andere belangstellenden. In 2008 hadden wij de tentoonstelling ‘Met liefde op linnen’ in een van de zalen van het Open Lucht Museum in Arnhem. Dit was een tentoonstelling van onder meer borduurlappen en borduurpatronen in de Biedermeierstijl ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van ‘Merkwaardig’. Een groot deel van de tentoongestelde patronen was afkomstig uit de collectie van het Regionaal Archief Rivierland. Oud-archivaris Wim Veerman gaf in het begeleidende boek een toelichting op de collectie Landwehr-Vogels.

Merklappen, meer dan een hobby

Wanneer je met mevrouw Gerards praat, blijkt er een hele wereld schuil te gaan achter al die patronen. Diny: “Achter de merklap schuilt een stuk sociale en technische geschiedenis. Borduren was vroeger vooral het werk van de dames uit de hogere kringen. Het huishouden werd voor hen gedaan. Economie, bestuur en zaken doen waren in handen van de mannen. Dus gingen de vrouwen borduren. Ieder land had daarbij zijn eigen specialiteit. Borduren was ook duur. De patronen die je nodig had werden tot ongeveer 1875 één voor één met de hand ingekleurd of geschilderd. Dat maakte het met de nodige andere materialen tot een prijzige hobby. Ook de gekozen patronen geven een goed beeld van de tijdgeest. In de collectie bevinden zich veel patronen uit de Biedermeiertijd (1805-1848): prachtige bloemen, boeketten en lieflijke tafereeltjes. Technisch is er nadien veel veranderd. Vanaf ongeveer 1850 werden de patronen in grotere oplagen gedrukt en verdween gaandeweg het met de hand inkleuren. Daardoor werden ze

Mevrouw Landwehr-Vogels met een van de weinig patronen die zij nu nog bezit.

Foto: Bert Leenders

ook goedkoper. Tegenwoordig kun je de patronen zo printen met behulp van je computer. Oude motieven vormen nu toch nog vaak de inspiratie voor de moderne handwerken, maar ook de oude patronen zelf worden nog veel gebruikt.”

Paul Romijn is de beheerder van de collectie Landwehr-Vogels. Samen met Diny Gerards verzorgde hij in maart 2011 een geslaagde lezing over de collectie Landwehr-Vogels voor de vereniging Oudheidkamer Tiel. Paul: “Ik ben erg blij dat de collectie straks toegankelijker wordt. We willen dat straks de patronen en de beschrijvingen via internet te bekijken zijn. Het is een bijzondere collectie die ook internationaal de aandacht trekt. Zo deed de bekende

Italiaanse borduurexpert Raffaella Serena, onderzoek in het Regionale Archief in Tiel en verwerkte haar bevindingen in een Engelstalige publicatie. Kunsthistorica Ruth Krul bestudeerde de invloed van borduurpatronen op de overige vormen van beeldende kunst in Duitsland en Oostenrijk met behulp van de collectie Landwehr-Vogels en constateerde dat de beïnvloeding wederzijds aanzienlijk was”.

Paul en Diny denken nu al na hoe ze straks extra aandacht aan de collectie kunnen geven, wanneer het project van Diny afgerond is. Een of meer publicaties en een tentoonstelling zullen vrijwel zeker deel uit maken van de afsluiting van dit moderne monnikenwerk.

Een vlooienklap is een karakteristieke kist uit het Rivierengebied die werd gebruikt om kleinnigheden in op te bergen en die tevens diende om makkelijker in de bedstee te kunnen stappen. De conservator van het Flipje en Streekmuseum, Peter Schipper haalt er steeds een bijzonder voorwerp uit en belicht dit in de Nieuwe Kroniek.

‘Uit de vlooienklap’ Een schenking uit Duitsland

Door Peter Schipper

Soms komen schilderijen die in Tiel zijn ontstaan in het buitenland terecht. Begin september j.l. vorig jaar kwam er een spoedmail uit Duitsland bij het museum binnen. Deze was geschreven namens de familie Zelle die een collectie schilderijen van Henk van Mourik aan het Tielse museum wilde schenken. Maar dan moesten we ze wel voor het einde van de maand afhalen in de buurt van Hamburg. De exacte plaats bleek Uelzen te zijn, inderdaad circa 50 KM zuidoostelijk van Hamburg en rond de 500 KM van Tiel. Op 28 september reden Tineke en ik via de snelle Autobahn naar Duitsland. Uelzen is een prachtige oude stad met fraaie grotere gebouwen, gezellige restaurants en karakteristieke vakwerkhuisen met religieuze opschriften. De volgende dag bezochten we de familie Zelle. De arts dr. Herman Zelle is via zijn moeder geparenteerd aan de Tielse familie Stout. De bekendste van hen was Gijsbert Stout, die opgroeide in het Tielse weeshuis en op Zandwijk landbouwmachines vervaardigde en een machinefabriek stichtte. Daar is het

Fabriekslaantje naar genoemd. Johanna Berendina Stout (1894-1976) was een zuster van de moeder van dr. Zelle, een tante dus. Via haar loopt de verbinding met de Tielse leraar en kunstschilder Hendrik Cornelis van Mourik (1877-1944). Ze was met hem getrouwd. Het paar woonde aan de Prinses Beatrixlaan op nummer 26, het huis waarin later illustratrice Lies Veenhoven haar intrek nam. Kort na zijn studie voor onderwijzer aanvaardde Henk van Mourik in 1898 een betrekking als onderwijzer te Renkum. Hier aan de rand van de Veluwe waren meer kunstenaars neergestreken. Hij ontmoette er schilders als Xenon Munninghoff, Van Ingen en de bekendste van het stel, Theophille de Bock. Zij lieten zich inspireren door de uitgestrekte heidevlaktes en bossen met indrukwekkende boompertijen. In 1902 kwam Van Mourik op een school in Dordrecht terecht. In die stad zocht hij contact met de impressionistische kunstkring. Zo zou men ook het karakter van zijn werk kunnen typeren, als laat-impressionistisch, splend met het licht

dat in de wisselende momenten gevangen wordt. De inspiratie voor zijn landschappen zocht hij vaak in de omgeving van Tiel, zijn geboortestad waar hij uiteindelijk als onderwijzer was teruggekeerd. Vaak trok hij de natuur in om te gaan schilderen of schetsen, in zijn goede pak, want hij was gesteld op netheid. Naast landschappen beheerste Van Mourik andere genres. Zijn stillezens van bloemen, koperen potten en uien getuigen van een raak getroffen stofuitdrukking, maar worden soms wel eens een herhaling, een maniertje. Tenslotte zijn er de portretten, sommige van bekende streekgenoten als de schrijvende en dichtende onderwijzer uit Kerk Avezaath Gert Jan Peters, andere van volkse mensen uit de

Johanna Berendina Stout

streek. 'In Geldermalsen een mooie oude kerel in het vizier genomen', schreef Van Mourik in 1925. In de collectie van ons museum is een aantal van die karakterportretten te vinden, zoals van Pietje en Aaltje van Mil uit Ophemert, een uitzonderlijke tweeling die in 1922 haar 95ste verjaardag vierde.

De schilderijen die uit Duitsland naar Tiel kwamen tellen twee stillezens met uien, kan en tinnen schaal; twee stillezens met bloemen; tussen de drie landschappen is er één

die de poort van Buren voorstelt, misschien wel dezelfde die in 1938 bij de gebroeders Koch in Den Haag voor zeventig gulden te koop was; verder een fraaie, karaktervolle kop van een boer.

Onder de aanwinsten is ook een portret van Johanna Berendina Stout. Van Mourik schil-

derde zijn vrouw in pastel, dat het een liefdevolle, zachte uitstraling geeft.

Aan de muur hingen tenslotte twee aquarellen van Lies Veenhoven. Hoewel het in eerste instantie niet de bedoeling was deze weg te geven, maakte de familie een groots gebaar en konden we ze inpakken. Het betreft twee gezichten op de

Waterpoort.

De aanwinsten zijn waardevol voor de collectie van het Tielse museum. Van Mourik liet zich niet meeslepen in de maalstroom van vernieuwingen in abstracte en magisch-realistische richtingen, maar hield vast aan een herkenbare, laat-impressionistische stijl. Een tijdgenoot typeerde zijn kunstwerken eens als volgt: 'Men staat tegenover zijn schilderijen en als tegenover oude, goede bekenden, men voelt zich thuis te midden van zijn werk'.

Eind september verscheen het eerste nummer van het leven in Tiel, Wadenoijen en Kapel-Avezaath. Als lid van de vereniging Oudheidkamer Tiel bent u ongetwijfeld geïnteresseerd in de lokale en regionale geschiedenis en hebt u alle zes tot nu toe verschenen nummers aangeschaft. Maar u wilt natuurlijk ook wel weten wie het initiatief genomen heeft, wie het blad maken en hoe dat gebeurt. Dat leest u in dit artikel.

Een kijkje achter de schermen van... Het leven in Tiel, Wadenoijen en Kapel-Avezaath

Door Bert Leenders

De reeks 'Het leven in' wordt uitgegeven door uitgeverij Quadraat. Dat is een kleine uitgeverij in Vianen. Het 'Leven in...' wil een toegankelijk platform zijn voor het behoud van het culturele erfgoed van Nederland. Dit gebeurt door per deelnemende woonplaats of gemeente uitgeven van een reeks historische tijdschriften. Ieder tijdschrift, dat met een frequentie van één per maand verschijnt, is gewijd aan een bepaald thema uit de (recente) geschiedenis van die woonplaats. Tot nu toe is het in Wijk bij Duurstede, Vianen, Schoonhoven en Tiel gelukt om een groepje vrijwilligers bij elkaar te krijgen. Die vrijwilligers moeten een zekere schrijfvaardigheid hebben en beschikken over historische kennis van hun woonplaats of weten waar zij informatie over een bepaald onderwerp kunnen vinden.

Subsidie van Duitse orde en Oud Burger Mannen- en Vrouwenhuis

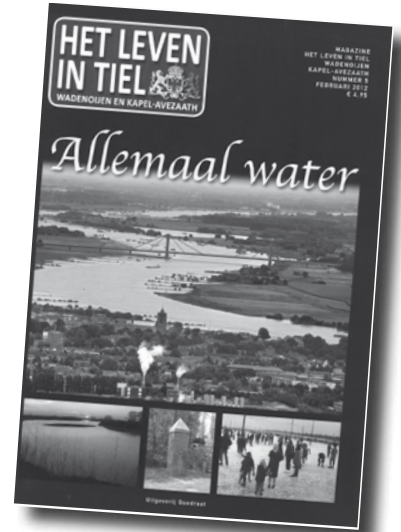
Het blad is voor 4,95 euro per nummer te koop. Voor de uitgever is dat geen 'rijkmaker'. De oplage is in kleine gemeenten nu eenmaal niet groot. Daarom is er bijvoorbeeld

geen budget voor illustraties. De redactie moet die zelf verzamelen. Dat is

lastig omdat vooral op mooie foto's vaak auteursrechten of gebruikskosten rusten. Door tussenkomst van de gemeente Tiel kreeg de redactie gelukkig een bescheiden subsidie van de Balije van Utrecht van de Ridderlijke Duitse Orde. Een subsidie van het College van Regenten van het Oud Burger Mannen en Vrouwenhuis heeft het budget zodanig aangevuld dat de redactie zoals het er nu naar uitziet voor alle nummers over voldoende fotomateriaal kan beschikken. Ook nu weer blijkt het fotoarchief van Jan Bouwhuis van onschatbare waarde. Ook het beeldmateriaal uit de collectie Smit-Kers, die Emile Smit beheert, is een dankbare en veel gebruikte bron.

Peter Schipper nam initiatief

Uitgeverij Quadraat wil de formule over veel meer gemeenten uitrollen. Probleem daarbij

Initiatiefnemer Peter Schipper en eindredacteur Ger Hemel werken aan de omslagpagina voor het nummer 'Werken met de fabrieksfluit'.

Foto Bert Leenders

is het vinden van een betrouwbare groep vrijwilligers, die er steeds voor zorgen dat het blad iedere maand kan verschijnen. Ook in Tiel ging dat niet vanzelf.

Het was eind 2010 toen Peter Schipper, conservator van onder meer het Flipje en Streekmuseum en lid van de Historische Werkgroep van de Oudheidkamer, benaderd werd door Hans Uytdewilligen van uitgeverij Quadraat met de vraag of er mogelijkheden bestonden om ook in de gemeente Tiel de reeks 'Het leven in ...' te laten verschijnen. Peter Schipper: 'Toen ik het eerste nummer van het blad zag dat in Wijk bij Duurstede verscheen, was ik direct enthousiast. Het zou fantastisch zijn wanneer het in Tiel zou lukken om een soortgelijke reeks bladen uit te geven. Met dit blad zou je een stuk geschiedenis van de eigen woonplaats op een toegankelijke wijze voor een grote groep inwoners bereikbaar kunnen maken en vast kunnen leggen. Ik twijfelde er

geen moment aan dat er veel belangstelling voor zou zijn. Probleem was wel hoe vinden we de mensen om het blad op een goede manier te vullen.' Peter peilde de belangstelling om mee te werken bij de leden van de Historische Werkgroep van de Oudheidkamer. Daar stond men welwillend achter het idee. Met het blad zou je een breed publiek in aanraking kunnen brengen met de (cultuur) geschiedenis van de stad Tiel en de beide dorpen die samen de gemeente Tiel vormen. Maar er daadwerkelijk aan meewerken was een tweede. Veel leden waren bezig met andere projecten en ook het Lustrumboek legde nog een groot tijdsbeslag op een aantal leden. In juni 2011 probeerde Peter het nog een keer. Ditmaal had hij meer succes. Emile Smit, Wim Veerman, Jan Vermeulen en Bert Leenders wilden wel verder praten en een bijdrage leveren. Peter kende daarnaast Lia van Burk-Priester uit Wadenoijen, die geïn-

De bijna voltallige redactie (Ger Hemel was verhinderd) vormgever en uitgever overhandigden op 3 oktober 2011 het eerste nummer aan burgemeester De Vreeze. *Foto: Jan Bouwhuis*

teresseerd is en veel weet van de geschiedenis van Wadenoijen en veel gepubliceerd heeft over de kerk van het dorp. Zij wilde ook wel mee doen. Ten slotte was Walter Post, journalist bij De Gelderlander bereid om voor ieder nummer een column te schrijven. De redactie was compleet. Het verschijnen van het blad was nu alleen nog afhankelijk van het vinden van een eindredacteur. Peter Schipper kwam op het idee om daarvoor Ger Hemel te vragen. Ger is een vrijwilliger van het museum die zich daar onder meer bezighoudt met het beheer en beschrijven van de uitgebreide fotocollectie. Samen met Peter had hij eerder gewerkt aan de uitgave 'Tiels Flipje 75 jaar' en 'Reclamevriendjes van Flipje'. Na enig aandringen of zeg maar liever forse druk – hij wist hoeveel tijd een dergelijke functie zou gaan kosten – stemde Ger toe. Het was toen half augustus en eind september moest het eerste nummer over het thema 'Eten en Drinken' verschijnen. Het werd een race tegen de klok, maar het lukte. Bij de volgende nummers was het niet veel anders.

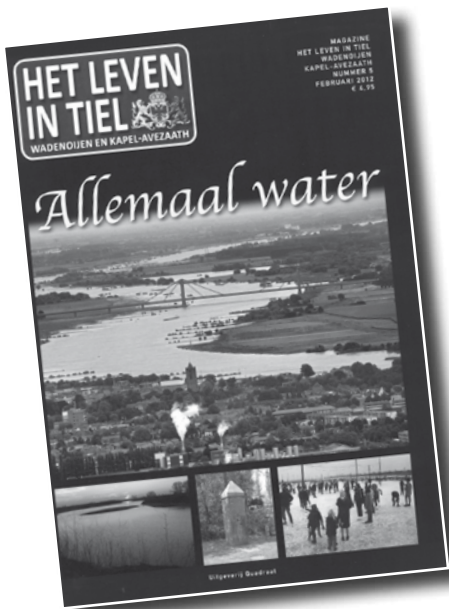
Een nummer per maand uitbrengen blijft een hele opgave. Steeds is er wel weer een reden waarom de deadline door een of enkele auteurs net niet gehaald kan worden. De goede sfeer en samenwerkingsbereidheid binnen de redactie maken echter veel goed en tot nu toe lukt het steeds om het blad in de laatste week van de maand te laten verschijnen. Daarvoor moet Ger Hemel in de twee voorafgaande weken wel al zijn tijd aan het blad besteden. Want er valt veel te redigeren, te controleren en af te stemmen. Ook het overleg met de vormgever kost veel tijd. Ondanks het vele werk, geeft het verschijnen van ieder nieuw nummer steeds een voldaan gevoel. Enthousiaste reacties van de vele Tielenaars die het blad kopen en steeds uitzien naar het volgende nummer vergoelijkt veel. Het maken van het blad gebeurt trouwens heel efficiënt. Zes weken voor de deadline komt de redactie bij elkaar om gedetailleerd af te spreken wat er in het volgende nummer moet komen wie welke bijdrage gaat leveren en worden er afspraken gemaakt over de lengte en het aantal

foto's dat per artikel geplaatst kan worden. De auteur moet niet alleen voor de tekst zorgen maar ook de foto's leveren. Dat valt niet mee, omdat er soms weinig illustraties over een bepaald onderwerp bekend zijn. Foto's bepalen voor een groot deel de aantrekkelijkheid van het blad en vullen ongeveer de helft van de beschikbare papierruimte. Vervolgens komt Ger Hemel in actie. Hij bekijkt de ingeleverde teksten minutieus en heel kritisch op taalgebruik, logica, en inhoud en beoordeelt de onderlinge afstemming van de artikelen. Met Peter Schipper beoordeelt hij de voorgestelde foto's en geeft hij tips voor ontbrekend materiaal. Samen met Peter selecteert hij ook de foto's voor de voor- en achterzijde. Niet alle redactieleden schrijven voor ieder nummer. Lia van Burk en Jan Vermeulen hebben echter geen maand vrij. Zij moeten er voor zorgen dat er in ieder nummer wat te lezen en

te bekijken valt over de dorpen Wadenoijen en Kapel-Avezaath. Ger Hemel zal trouwens aan enkele nummers ook een redactionele bijdrage leveren. Het muzieknummer zal hij, omdat dit onderwerp zijn interesse heeft, zelfs vrijwel geheel vullen.

Oudheidkamer

De uitgave van 'Het leven in Tiel, Wadenoijen en Kapel-Avezaath heeft geen binding met de Vereniging Oudheidkamer. Niettemin zijn alle medewerkers en de eindredacteur al langer of sinds kort lid van de vereniging. Vijf van de zeven redactieleden zijn bovendien lid van de historische werkgroep. Dat is natuurlijk geen toeval. Ondertussen groeit het succes maar ook de oplage bij ieder nummer. Wanneer ik dit in januari 2012 schrijf bedraagt de oplage ruim 1600 exemplaren per nummer. Ook dat geeft veel voldoening.

De reeks 'Het leven in Tiel, Wadenoijen en Kapel-Avezaath zal volgens de huidige planning veertien nummers omvatten. Tot nu toe zijn zes nummers verschenen. Voor het blad is een speciale verzamelbox verkrijgbaar. Het blad is voor 4,95 euro in de gemeente Tiel te koop bij boekhandel Arentsen en de beide Bruna's, de supermarkt van Albert Heijn in Passewaaij, de C1000, Primera Waterstraat en bookshop Rauwenhof en de MCD supermarkt in Kapel-Avezaath. Ook het museum en de Zaak van de Stad zijn verkooppunten. Het blad is niet verkrijgbaar bij de Albert Heijn vestiging in de Molenstraat. Leden van de Oudheidkamer, die buiten Tiel wonen kunnen het blad tegen een bescheiden opslag voor de portokosten rechtstreeks toegezonden krijgen door de uitgever. Email: jose@fecit.nl.

Boeken en mededelingen

Nicht um sonst is die Reise vor allem ein Rückkehr

Met dit citaat geeft Chris van de Esterik op een inleidende tekstpagina van zijn nieuwe boek 'No Satisfaction', met als ondertitel 'Hoe we werden wie we zijn' aan wat de lezer in dit 374 pagina's tellende boek kan verwachten. In zijn boek beschrijft de oud-inwoner van het Betuwse Ingen op een zeer leesbare en toegankelijke wijze de recente geschiedenis van Tiel. Het is geen droog geschiedenisboek. De mix van historische feiten, citaten en schetsen van gebeurtenissen leveren een boeiend beeld en analyse op van het de Tielse samenleving in de eerste decennia van na de tweede wereldoorlog. Het stedelijk gymnasium neemt in het boek een centrale plaats in. Aan de geschreven geschiedschrijving van de stad is met Satisfaction een uniek boek toegevoegd, dat

landelijk de aandacht trekt. Ondertussen is de twee druk van het boek al verschenen. In een volgend nummer van De Nieuwe Kroniek zullen we een uitgebreid artikel wijden aan de auteur en zijn ervaringen bij het maken van dit boek, de feestelijke presentatie en zijn ervaringen na het verschijnen. De vereniging Oudheidkamer was een belangrijke subsidiënt van dit boek. Daarom is het boek via onze vereniging met een korting van 3,50 euro op de winkelprijs van 19,50 te koop. Meer info bij bestuurslid Annemarie Daalderop tel: 0344-620220.

Chris van de Esterik bij het voormalig stedelijk gymnasium, dat een centrale rol in zijn boek vervult.

Foto Jan Bouwhuis

Lustrumboek

Op 11 oktober 2011 presenteerde de historische werkgroep het vierde lustrumboek. Eerder verschenen bij gelegenheid van vorige lustra: Van Toverlantaarn tot Teletekst, de geschiedenis van de stad Tiel en het lustrumboek 2006. Het lustrumboek 2011 bevat 12 hoofdstukken waar in in ieder hoofdstuk aspecten van de wat oudere en meer recente geschiedenis van Tiel beschreven worden. Het boek telt maar liefst 444 pagina's. De mix van onderwerpen zorgt ervoor dat er voor iedereen wel wat interessants in te lezen valt. Dat geldt zeker voor het

Eindredacteur en voorzitter van de Historische werkgroep Emile Smit overhandigd het lustrumboek op 11 oktober 2011 aan wethouder Corry van Rhee-Oud Ammerveld.

Rechts de voorzitter van de Oudheidkamer Menko Menalda.

Foto Jan Bouwhuis.

De auteurs van het lustrumboek met wethouder van Rhee-Oud Ammerveld en foto- en videograaf Jan Bouwhuis, die de honderden illustraties voor het boek verzorgde.

Foto Jan Bouwhuis.

verslag van een wandeling die Peter Schipper maakte langs het recente verloren verleden van de stad. Alleen dat hoofdstuk met zijn vele foto's waarin de oude en nieuwe situatie in beeld gebracht worden, maakt het boek al begerenswaardig. Het boek, waarvan de talrijke illustraties in kleur zijn uitgebracht kost in de boekhandel 30 euro. Voor leden van de Oudheidkamer bedraagt de afhaalprijs bij bestuurslid Annemarie Daalderop slechts 10 euro per exemplaar.

Nieuws van het Regionaal Archief

Een artist-impression van het nieuwe pand dat het regionaal archief deelt met woningcorporatie SCW.

In dit nummer geen nieuws van het regionaal archief. Ella Kok-Majewska en haar medewerkers hebben even alle aandacht nodig voor de verhuizing naar de

nieuwbouw. Het is handig te weten dat de studiezalen in verband met deze verhuizing van maandag 12 maart t/m maandag 7 mei in Buren, Geldermalsen en Tiel gesloten zijn. Vanaf 8 mei kunt u terecht in het nieuwe pand aan het J.S. de Jonghplein in Tiel.

‘De Drie Steden’ stopt

Wanneer dit nummer van de Nieuwe Kroniek verschijnt, hebben abonnees het allerlaatste nummer van ‘De Drie Steden’ ontvangen. Na ruim 30 jaar stopt dit regionaal-historisch tijdschrift voor het Rivierenland. De Drie steden was een initiatief van de toenmalige directeur-archivaris Wim Veerman en werd uitgegeven door het regionaal archief. Door de afname van het aantal abonnees was de uitgave al enige tijd niet meer kostendekkend. Het abonnementsgeld zou daarvoor verdubbeld moeten worden. ‘Dat is in deze tijd niet haalbaar’ concludeert archiefdirecteur Ella Kok. Een andere reden is de uitbreiding van het werkgebied van het archief waardoor het lastig wordt om artikelen goed over de regio te spreiden. Het besluit om te stoppen wordt vergemakkelijkt omdat de tijdschriften van de vijf historische verenigingen met ieder hun eigen periodiek een goed platform bieden voor historische artikelen over de regio. Om geen voor publicatie geschikt historisch materiaal verloren te laten gaan, zal het RAR nog nauwer gaan samenwerken met de historische verenigingen. Beatrijs van Dijk, die eindredacteur van het blad was, heeft toegezegd namens het archief de redacteur van De Nieuwe Kroniek te attenderen op mogelijke artikelen of auteurs die geschikte kopij hebben voor De Nieuwe Kroniek. *Bert Leenders*

Late verschijningsdatum

Door een ernstige crash van mijn computer, moest veel werk voor dit nummer dubbel gedaan worden. Dat verklaart naast een overvolle agenda de late verschijningsdatum. Mijn excuses hiervoor. Het eerstvolgende volgende nummer zal eind juni verschijnen.

Uw eindredacteur, Bert Leenders